

Runornas ursprung och utveckling fram till införandet av den yngre runraden

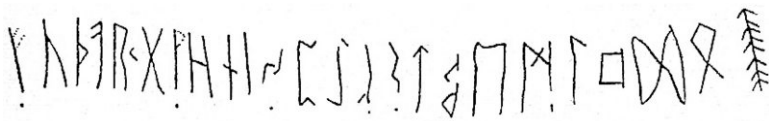
Behovet att meddela sig med omgivningen utan att själv vara närvarande är gammalt. De tidigaste meddelandena bestod av bilder. Bildinnehållet kvarstod länge och rester finns ännu kvar i många skriftspråk. I den äldsta runskriften, futharken, är bildinnehållet tydligt, men i förenklat och anpassat skick. Dessa äldsta runor, med ursprung kort efter Kr.f, kom under några århundraden att användas över hela det germanska området, dock mest i nord- och västgermanskt område av fynden att döma. För att vara en nyhet är likheten i tecknen över hela detta stora område - från gotiskt område till Atlantens öar och hela Skandinavien - närmast förbluffande.

Flera teorier har framförts kring runornas ursprung. I medelhavsområdet finns tidigt skrivtecken med utformningar som liknar runor. Med tanke på den betydande likheten mellan det latinska alfabetet och åtskilliga runor, tycks en stark påverkan av latinet vara uppenbar, men även den kraftiga likheten med turkiska skrivtecken har diskuterats. Futharkens teckenordning tycks inte ha någon yttre förebild. Runornas kantiga former är säkert föranlett av kniven som det främsta skrivverktyget, vilket gör att skrivningar på sten och metall är undantag, trä det mera normala.

Futharkens 24 tecken är indelade i tre omgångar – ätter - om vardera åtta runor. De tre ätterna, Frejs ätt, Hagals ätt och Tyrs ätt, är viktiga när det gäller tolkning av skiffer i anslutning till runskrifter, där anspelningar på lägen i de olika ätterna kan anges på olika sätt för att indirekt ge ord och sammanhang.

Runor som begrepp tycks i grunden motsvara ”hemlighet, viskningar, något outtalat” och i den stilen, dvs något vars innebörd var förborgad för de flesta. Man kunde tycka att det vore lätt för vilken normalbegåvad som helst att lära sig runskrift, men runorna var den första skriften med ”bokstäver” och ingen vana eller tradition fanns att hantera språk på det viset – att ”tecken talade”. Man får även tänka sig att magi och övernaturligheter låg nära vardagen i runornas tid, varvid vissa personer med särskild kontakt med makterna skulle/ville ha runkonsten för sig själva. I de fåtaliga runbärande fynden från äldsta tid tycks - förutom namn - magi, mystiska formler och besvärjelser vara den framträdande användningen, åtminstone för vår egen tids förstånd och känsla. Inskriften på t.ex Björketorpsstenen i Blekinge är i det avseendet fortfarande ”kännbar”.

I Sverige finns hela den gamla runradens 24 tecken på Kylverstenen från Stånga på Gotland. Stenen

har tydligen varit del i en gravkista, dvs den var såvitt förstått aldrig rest, utan ristad för att döljas (fig t.v.). Även ett

par guldbrakteater från 500-talet har den gamla futharken längs periferin, bakåtvända pga att de är inpräntade mot baksidan genom ciselering. Att rista futharkens alla tecken har setts som exempel på skyddande besvärjelse av något slag. Alternativt kan jag tänka mig att den som ristat hela futharken på ett föremål, ville visa att han var en av dem som kunde runraden, men kanske inte visste hur man skrev ord med de enskilda tecknen. Runors läsriktning varierade och hade ingen egentlig betydelse. Läsriktning från vänster till höger överväger dock. Den kanske mest berömda ställda stenen med gamla runor – Möjbrostenen – har runor för läsning höger-vänster. På brakteater var skriv- och läsriktning av tillverkningsskäl olika saker.

Varje runa hade ett namn direkt taget ur den tidens vardagliga verklighet, ofta framställd som en starkt stiliserad associativ bild. Exempelvis hette första runan *fehu*, med ljudvärde *f* och med betydelsen rikedom, mätt i boskap, *fä*. Bildlikheten med ett kreatur med horn är tydlig. Vi urskiljer lätt även t.ex törnetaggen i 3:e, det öppna såret i 6:e, älgens horn i den 15:e runan, etc. Namnets inledningsljud är runans ljudvärde enligt akrofon princip. Språkets ljud styrde således runornas ljudvärden och ibland utseenden.

Från att ha varit gemensamma tecken för hela det germanska området gick de äldsta runorna olika öden till mötes i olika områden. I gotiskt område ersattes runorna redan under 300-talet med en helt ny uppsättning skrivtecken med mycket stora likheter med det latinska. I England blev språket förändrat genom romerskt inflytande, senare av anglosaxiskt, varvid kompletteringar krävdes för att täcka nya ljud. Futharkens 24 tecken kompletterades därvid med fem eller flera ytterligare. Även i andra delar av den gamla runans värld blev av naturliga skäl anpassningar nödvändiga. Förutom språkförändringar kunde de material man skrev på föranleda formförändringar; sten, trä, lera, vax.

I Skandinavien förändrades språkets ljud under loppet av den tidiga yngre järnåldern och därmed runraden kraftigt med början under 600-talet. Runraden rensades från oanvända ljud och minskades till 16 tecken, med kompletteringar i form av stungna runor för att ge varierande ljudvärden inom samma tecken. Detta var den försiktiga inledningen till en långt mer omfattande runanvändning både i högtidlig och i vardaglig mening under vikingatid och senare.